13. Поспелов Г., Николаев П., Волков И. и др. Введение в литературоведение: Учебник для филол. спец. ун-тов; 3-е изд., испр. и доп. / Геннадий Николаевич Поспелов. – М.: Высшая школа, 1988. – 528 с.

14. Луков В. Жанры и жанровые генерализации / Владимир Андреевич Луков // Проблемы филологии и культурологии. – 2006. – №1. – С. 141-148.

15. Шиллинг Ф.В. Философия искусства / Фридрих Вильгельм Шиллинг. – М.: Мысль, 1966. – 496 с.

16. Кожинов В. Основы теории литературы (Краткий очерк) / Вадим Валерианович Кожинов. – М.: Знание, 1962. – 47 с.

17. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія / Пітер Баррі. Пер. з англ. О.Погинайко і наук. ред. Р.Семків. – К.: Смолоскип, 2008. – 360 с.

18. Утехин Н. Жанры эпической прозы / Николай Павлович Утехин. – Л.: Наука. Ленинградское отделение, 1982. – 185 с.

19. Потебня А. Теоретическая поэтика / Александр Афанасьевич Потебня. – М.: Высшая школа, 1990. – 344 с.

20. Винокур Г. Культура языка / Григорий Осипович Винокур. – М.: Лабиринт, 2006. – 256 с.

21. Винокур Г. О языке художественной литературы: учеб. пособие для филол. спец. вузов / Григорий Осипович Винокур. Сост. Т.Г.Винокур, Предисл. В.П.Григорьева. – М.: Высшая школа, 1991. – 448 с.

22. Ленобль Г. История и литература / Генрих Ленобль. – М.: Художественная литература, 1977. – 300 с.

23. Белинский В. Полн. собр. Соч: В 13 т. – Т. 5. / Виссарион Григорьевич Белинский. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – 862 с.

24. Черная Н. Позиция писателя и развитие романных форм / Наталья Ильинична Черная. – К.: Наукова думка, 1990. – 164 с.

25. Эсалнек А. Типология романа (теоретический и историко-литературный аспекты) / Асия Яновна Эсалнек. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 159 с.

26. Эсалнек А. Внутрижанровая типология и пути ее изучения / Асия Яновна Эсалнек. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 183 с.

УДК 821.161.2: 82-1:398

ФОЛЬКЛОРНА ОСНОВА ІСТОРИЧНИХ ПОЕМ Т.ШЕВЧЕНКА

Снігаренко Є.О., аспірант

Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов

Стаття присвячена виявленню фольклорної основи історичних поем Т.Шевченка, таких як "Тарасова ніч", "Іван Підкова", "Гайдамаки" та "Гамалія", а також окресленню найважливіших рис українського національного характеру й умов його формування.

Ключові слова: фольклор, рання творчість Т.Шевченка, історичні поеми, національний характер.

Снигаренко Е.А. ФОЛЬКЛОРНАЯ ОСНОВА ИСТОРИЧЕСКИХ ПОЭМ Т.ШЕВЧЕНКО / Горловский государственный педагогический институт иностранных языков, Украина.

Статья посвящена выявлению фольклорной основы исторических поем Т.Шевченко, таких как "Тарасовая ночь", "Иван Подкова", "Гайдамаки" и "Гамалия", а также выделению важных черт украинского национального характера и условий его формирования.

Ключевые слова: фольклор, раннее творчество Т Шевченко, исторические поемы, национальный характер.

Snigarenko E.O. THE FOLKLORE BASIS OF SHEVCHENKO'S HISTORICAL POEMS / Horlivka State Pedagogical Institute of Foreign Languages, Ukraine.

The article is dedicated to study folklore basis of T.Shevchenko's historical poems, such as "Tarasova nich", "Ivan Pidkova", "Haydamaki", "Hamaliya", and also highlights important features of Ukrainian national character and the circumstances of its forming.

Key words: folklore, the early Shevchenko's creative works, historical poems, national character.

Т.Шевченко завжди пишався приналежністю до "країни козаків" і натхненно оспівував славнозвісне українське козацтво, яке виникло в ході постійної боротьби українського народу проти Польсько-литовської держави та турецько-татарської агресії. З XV ст. в українських степах з'явилися втікачі від польського панування. Захищаючись від нападів татар, вони формувалися в окремі озброєні загони, які не тільки відбивали наскоки татар, але й нападали на їхні загони та поселення. Цих відважних людей почали називати козаками. "Козак" – слово тюркського походження, що означало людину, яка бореться за свободу. Запорізький козак був не тільки піхотинцем, кіннотником, артилеристом, а ще й моряком. Запорізьке Військо неодноразово робило походи по Чорному морю проти турків. У ході бойових дій проти турецького військового флоту запорожці розробили спеціальні засоби боротьби з кораблями ворога. Чайка була малопримітною серед морських хвиль, швидкохідною, а також сильною вогнем ближнього бою. Перебуваючи за зоною спостереження з галери, козаки швидко наздоганяли ворога й атакували. Безперечно, козацька тактика морського бою ґрунтувалася на відчайдушній хоробрості, сміливості та кмітливості. Не останню роль у поведінці запорожців відігравала й особлива філософія оцінки життя і смерті, яку вони висловлювали однією фразою: "Смерті не треба боятися, бо від неї все одно не вбережешся". Мабуть, саме тому козацтво було та й залишається для України святинею, синонімом свободи, людської й національної гідності. Козаки приймали до себе всіх, хто вірив у Святу Трійцю. Новобранцем, якого називали джурою, опікувався курінний отаман. Джура три роки проходив "випробувальний термін". Під умілою орудою старого запорожця він вчився витривалості, хоробрості і ставав добрим лицарем; якщо ж джура втікав із поля бою, його карали смертю. Козаки дотримувались своїх порядків і звичаїв. Найголовніша козацька твердиня – Січ – приймала тільки неодружених. Жіноча нога ніколи не ступала на її територію – такий був закон. Сімейні ж козаки жили на хуторах і в селах. Виборний курінний отаман керував 150 козаками, а січовим військом – кошовий отаман, при якому були військовий суддя, обозний, писар та інша старшина. На чолі всього запорозького війська стояв гетьман, якого обирали на козацькій раді. Атрибутами гетьманської влади були бунчук і булава. Під час військових походів він користувався необмеженою владою, включаючи право застосування смертної кари. На Січі були також церкви і священики, своєю заступницею козаки вважали Святу Покрову. Загальновідомо, що Запорізька Січ захищала від нищівних набігів турецько-татарських загарбників не лише український народ, а й весь християнський світ. Її визнавали сусідні держави. На Січі приймали послів із Австрії, Швеції, Польщі, Московії, Туреччини, Кримського ханства. Запорожці укладали міжнародні угоди, проводили переговори з іноземними дипломатами, підтримували, коли це було їм вигідно, окремі держави. Козаки служили при дворах французьких королів, австрійських імператорів та інших правителів Європи, і, як правило, робили там блискучу військову кар'єру [1].

Саме в ранній період творчості (1838-1843 р.) Т.Шевченко багато уваги приділяв історичній тематиці. Ще з дитячих літ запам'яталися йому народні пісні, історичні думи, легенди та перекази про героїчну минувшину народу, колоритні звичаї та обряди. Здобута поетом висока петербурзька освіта сприяла трансформації дитячих спогадів та почуттів в усвідомлене розуміння великої історичної несправедливості і кривди щодо його народу, у синівську відповідальність за долю свого краю.

Узагалі, твори, які присвячені історичній тематиці, мають велике значення для літератури, оскільки вони вирізняються історичною достовірністю, художньою довершеністю та цінністю. У них об'єднуються виклад фактів та цікавий сюжет. Такий ефект досягається шляхом поєднання художньої вигадки та історичного матеріалу. На думку І.Синиці, "звернення письменників до теми козаччини в поетичній творчості не лише свідчить про пошуки ідеальної духовної субстанції, а й розкриває авторське бачення історичної спадкоємності, реалізацію історичного коду в народній свідомості" [2, 61].

Тексти ранніх поем Т.Шевченка ("Тарасова ніч", "Іван Підкова", "Гайдамаки" та "Гамалія") є цінним джерелом виявлення фольклорної основи творів на історичну тематику, а також окреслення найважливіших рис українського національного характеру й умов його формування.

Історичні поезії Т.Шевченка пройняті волелюбними мотивами, вони мали збудити національну й соціальну самосвідомість українців. Поет завжди мріяв про вільну та незалежну українську державу. Він сумував за героїчним минулим України. У його творах, як і в інших романтиків, проявилася тенденція до ідеалізації минулого. Дух минувшини вони черпали з народних джерел, що зумовило появу в історичних поемах елементів фольклорної поетики. Історичні імена часто слугували лише зовнішніми оболонками для вигаданих героїв, наприклад Гамалія ("Гамалія"). Герої поем були не ідентичні своїм прототипам, адже при їхньому змалюванні романтики користувалися як документальними фактами, так і рецепціями фольклорно-літературних джерел. При написанні історичних творів Т.Шевченко з метою достеменного відображення подій, народних характерів і традицій поєднав літературні, історичні, та фольклорні джерела. На думку Г.Грабовича, для поета було прикметним те, що "правду про українське минуле неможливо вивчити з книжок чи архівів або вибирати з мотлоху особистих знань…, цю правду можна пізнати тільки звернувшись до колективної душі власного народу. Її треба не вивчати, а відчувати чи сприймати як одкровення" [3, 63].

Історичні твори письменника можна умовно поділити на три групи. До першої входять поезія та проза, в якій відтворюється історичне минуле й займає переважну частину того чи іншого твору ("Тарасова ніч", "Іван Підкова", "Гайдамаки", "Гамалія", "Чернець", "Невольник" тощо). У них не просто відтворюються відомі події, а й зображуються справжні, часто маловідомі, історичні фігури. До другої групи входять твори більш різнорідні, що містять роздуми про історію. Тут йдеться про українське минуле в цілому, найчастіше про занепад і руйнування колишнього щасливого стану буття ("До Основ'яненка", "Думи мої…", "Сон", "Холодний Яр" тощо). Що ж до третьої групи, то тут поет частково торкається минулого й описує його. Це сприйняття минулого через цінності, погляди й почуття народу, це Шевченкове розуміння історії загалом ("Хустина", "У тієї Катерини" тощо). Отже, найбільшу увагу Т.Шевченка привертали такі історичні теми, як: боротьба українського народу проти турецько-татарських нападів ("Іван Підкова", "Гамалія"); розгром повсталими козаками на чолі з Тарасом Трясилом війська гетьмана С.Конецпольського ("Тарасова ніч"); народно-визвольне повстання 1768 року, відоме під назвою Коліївщина ("Гайдамаки"); ситуація в Україні після зруйнування Запорозької Січі ("Невольник"); страта чеського релігійного діяча та провідника Яна Гуса ("Єретик") тощо [3, 63].

У відображенні минулого України поет близький до розуміння народом своєї історії, що проявилось у фольклорі, який має багато творів, присвячених якраз прославленню героїчного минулого. Народна дума, пісня чи оповідання якщо й згадує колишні страшні події, то все ж сум у ній не є домінуючим, її пронизує віра в майбутнє. Такий характер показу минулого носять й історичні твори Т.Шевченка. У поемах "Іван Підкова", "Тарасова ніч", "Гайдамаки" є нотки суму, викликані роздумами про героїчне минуле і сучасне йому життя. Але поет сумує не тому, що все це минуло, а тому, що внуки колишніх борців за волю "панам жито сіють". Шукаючи зразків для героїчних творів з життя і боротьби українського народу проти татаро-турецького поневолення, поет, за його власним свідченням, "перебрал в памяти литературы всех образованных, и древних, и новых народов, кроме литературы санскритской", але нічого гідного наслідування там не знайшов. Коли ж він познайомився з історичними народними думами, що їх виконував старий лірник, йому стало зрозуміло, де треба шукати подібних зразків: "Я искал рукавиц, а они за поясом торчат" [4, 84-85].

Народна творчість була основним історичним і літературним джерелом таких поем Т.Шевченка, як "Іван Підкова" (1839) й "Гамалія" (1842). У цих поемах поет широко використовував народні думи та історичні пісні. Поема "Іван Підкова" своїми мотивами славлення бойових подвигів козацтва близька до багатьох народнопоетичних творів, зокрема до думи про чорноморський похід гетьмана Серп'яги. М.Максимович у примітці до цієї думи вказує, що Іван Серп'яга та Іван Підкова – одна особа. "Морськими походами, – пише він, – особливо прославився гетьман Богданко (біля 1575 р.). Послідовник його Іван Серп'яга, або Підкова (так названий тому, що міг руками переламати дві підкови разом), під час свого гетьманства в 1577 р. також воював на Чорному морі". Історичний Іван Підкова не здійснював морських походів [4, 88]. Т.Шевченко в поглядах на історичну роль Івана Підкови, очевидно, поділяв думку М.Максимовича. Народнопоетичний Іван Серп'яга більше відповідав творчим задумам поета, ніж Іван Підкова, змальований тогочасною історіографією. Поема композиційно складається з двох частин. У першій розповідається про минулі часи, які протиставляються сучасному становищу України. Одразу відчувається туга за минулим, помітна деяка його ідеалізація:

Було колись – в Україні
Ревіли гармати;
Було колись – запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу, і волю <...>
Було колись добре жити
На тій Україні [5, 82].

У другій частині безпосередньо відтворюється морський похід. Яскраво виділяється образ сміливого отамана – керівника походу. Він наділений надприродною силою:

А попереду отаман
Веде, куди знає…
Підняв шапку – човни стали.
"Нехай ворог гине!<…>
А у Царград, до султана
Поїдемо в гості! " <…>
Надів шапку
Знову закипіло
Синє море [5, 83].

Ця гіперболізація бере свій початок із фольклору. У цьому творі також присутні фольклорні мотиви та пейзажі, які відповідають настрою героїв. Зображуючи морську стихію, описуючи розбурхане море, що "то стогне, то виє", Т.Шевченко особливо близький до народної творчості, він користується сталими пейзажними елементами народних морських дум (*"Чорна хмара з-за Лиману / Небо, сонце криє"* [5, 82]). Спираючись на народну думу, поет виявляє почуття міри: він не дає розтягнутих описів, яким часто перевантажені народні думи, його козаки більш романтизовані, вони "пливуть собі та співають". Поет послуговується й засобами поетичного мовлення суто фольклорно-міфологічного походження, як-от гіперболізацією (*"Кругом хвилі, як ті гори: / Ні землі, ні неба*" [5, 83]), персоніфікацією (*"Синє море звірюкою / То стогне, то виє"* [5, 82]).

Такий принцип використання джерел народної творчості в основному характеризує і поему "Гамалія", яку справедливо вважають ніби продовженням "Івана Підкови". І справді, якщо в останньому творі змальовано підготовку козаків до морського походу й майбутніх боїв, то в поемі "Гамалія" зображене тяжке життя невільників на турецькій каторзі та героїчну боротьбу козаків за їхнє визволення [4, 93]. У поемі відтворено весь похід, бій у Царгороді, повернення козаків із перемогою на Батьківщину. Поема написана у 1842 р. й починається вона піснею невільників, створеною під впливом народних дум (про Самійла Кішку, Олексія Поповича, Марусю Богуславку, Івана Богуславця та ін.). Гамалія не історична особа, але в 17-18 ст. серед козацької старшини було кілька Гамалій. Згадуються вони й у "Історії Русів". Це узагальнений образ козацького ватажка, керівника козацького морського походу. Ватажок Гамалія в поемі зображений у тісних зв'язках із козацтвом. Запорожці пливуть у Туреччину і "попереду Гамалія байдаком керує". У Скутарі – передмісті Стамбула – він у самому пеклі бою: *"Гамалія по Скутарі –* / *По пеклу гуляє,* / *Сам хурдигу розбиває,* / *Кайдани ламає"* [5, 203]. Під час повернення на Україну пливе останнім: *"<...> пливе* / *Позад завзятий Гамалія:* / *Орел орлят мов стереже"* [5, 205]. Він здобуває славу "на ввесь світ великий, на всю Україну". Запорожці в поемі вимальовані яскравіше, ніж у поемі "Іван Підкова". Тут дано зримі картини бою, показано їхню відвагу. Ця поема тематично наближається до народних дум про походи козаків у Крим і Туреччину, в яких оспівано мужність та хоробрість запорожців. "Гамалія" складається з трьох пісень-плачів, які також наводять на думку про зв'язок із фольклором. Варто зазначити, що Т.Шевченко не повторює картини з народних дум, він схоплює основний їх смисл, розвиває й поглиблює народні мотиви та створює ширший, більш узагальнений художній малюнок. Поема майже повністю побудована на метафоричних образах. Як і в народній творчості природа тут бере активну участь у подіях, допомагає козакам-невільникам у їхньому визволенні. Води Босфору трусяться від козацького плачу, стогнуть і переливають його хвилями в Чорне море, яке в свою чергу передає стогін у Дніпро, а Дніпро переказує Хортиці й Великому Лугові. Поет скористався тут розмовою лиману, моря та Дніпра з української пісні "Жалкується лиман морю…".

Своєрідний характер звернення до джерел народної творчості особливо позначився на історичних поемах "Тарасова ніч" (1839) та "Гайдамаки" (1841). Тут порушена тема боротьби українського народу проти поневолення польською шляхтою. В основу поеми "Тарасова ніч" покладена історична подія – перемога козаків на чолі з Т.Федоровичем над польсько-шляхетським військом під час селянсько-козацького повстання навесні 1630 р. Вирішальний бій стався під Переяславом 25 травня. Над рікою Альтою повстанці вщент розгромили військо гетьмана С.Конецпольського. В "Історії Русів" ця перемога повстанців одержала назву Тарасової ночі – за ім'ям організатора й ватажка повстання Тараса Федоровича, якого автор називає Тарасом Трясилом [5, 348]:

Обізвався Тарас Трясило
Віру рятувати,
Обізвався, орел сизий,
Та й дав ляхам знати [5, 64].

Загалом за своїм змістом, способом зображення поема близька до народних дум, історичних пісень, що показують справедливий гнів і протест народних мас проти гніту і знущань польських панів. Що ж до мовностилістичних ознак, то як і в народних думах Т.Шевченко використовує переважно дієслівні рими: грає – процвітає, сміється – не вернеться, сумують – панують тощо. У поетиці характерні тавтологічні вислови: доля-воля, пани-брати, ніч-мати, ляшки-панки тощо, порівняння: *"козаки, як та хмара"*, а також різноманітні фігури поетичного синтаксису: риторичні запитання *("Де поділось козачество, / Червоні жупани? / Де поділась доля-воля, / Бунчуки, гетьмани? / Де поділися?"* [5, 64]), звертання *("Україно, Україно! / Серце моє, ненько!", "Брати мої, діти*!" [5, 64]), анафора (*"Згада козак гетьманщину, / Згада та й заплаче!"* [5, 66]). Використовуючи народнопоетичні вирази (*"Вже не три дні, не три ночі / Б'ється пан Трясило"* [5, 64]), образи (кривава річка – *"Червоною гадюкою / Несе Альта вісти"* [5, 65]), паралелізми (*"Налетіли чорні круки / вельможних будити; / Зібралося козачество / Богу помолитись"* [5, 65]), епітети (*"вражі ляхи", "орел сизий", "чорні круки"*), метафори *("ніч-мати", "Лягло сонце за горою"*), Т.Шевченко створив яскравий оригінальний малюнок народної помсти за криваві злочини польських шляхтичів.

Історичні поеми Т. Шевченка "Тарасова ніч" та "Гайдамаки" як в ідейному, так і в художньому розумінні глибоко народні, близькі до фольклору, до історичної та побутової творчості українського народу. У поемі "Гайдамаки" оспівано велике народно-визвольне повстання на Правобережній Україні 1768 р., відоме під назвою Коліївщина. Повстання було викликане жорстоким феодально-кріпосницьким та національно-релігійним гнобленням українського селянства польською шляхтою, примусовим запровадженням унії [5, 352]. Т.Комаринець зазначає, що гайдамацькі повстання, Коліївщина завжди захоплювали Т.Шевченка. Народившись у місцевості, де колись проходила Коліївщина, він ще в дитячі роки познайомився з народними піснями, оповіданнями, переказами, які розкрили перед ним весь смисл народно-визвольної боротьби 1768 р., породили любов до українських повстанців, до гайдамаків. Гайдамацькі пісні та перекази, в яких Т.Шевченко бачив вірне відображення Коліївщини, були найбільш близькими і важливими для нього. Вони ж і покладені в основу його найбільшої поеми-епопеї "Гайдамаки". Про це писав сам поет і в передмові, і в приписах до поеми, і в епілозі, постійно підкреслюючи, що він використав живі народнопоетичні джерела і зокрема усні оповідання свого діда [4, 121]: *"Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказую так, як чув од старих людей; надрукованого і критикованого нічого не читав, бо, здається, і нема нічого. Галайда вполовину видуманий, а смерть вільшанського титаря правдива, бо є ще люди, котрі його знали. Гонта і Залізняк, отамани того кровавого діла, може, виведені в мене не так, як вони були, – за це не ручаюсь. Дід мій, нехай здоров буде, коли зачина розказувать що-небудь таке, що не сам бачив, а чув, то спершу скаже: "Коли старі люди брешуть, то й я з ними"* [5, 153]. Але поет читав також і художню літературу про гайдамаччину, він користувався працею М.Максимовича "Оповідь про Коліївщину" (в рукописі) й повістю "Вернигора".

Головний образ твору – повсталий народ, переважно селянство. Типовим представником повстанців є Ярема Галайда, якому властиві не тільки героїчні риси, а й ніжність серця у його коханні до Оксани. Тут змальовані також деякі історичні особи – ватажки повстання Залізняк і Гонта. Цікавим є той факт, що в народних оповіданнях немає ніяких відомостей про вбивство Гонтою своїх синів, цей факт не є історичний. Т.Шевченко запозичив цю сцену з повісті "Вернигора" і ввів у поему з метою показати справжнього патріота, людину, яка свідомо йде на невимовні муки заради Батьківщини, він підкреслює його відданість справі.

Т.Шевченко зробив примітки до "Гайдамаків", де вказав на джерела відомостей про історичні події та персонажів ("Про конфедератів так розказують люди, котрі їх бачили; і не диво, бо то була все шляхта z honorem, без дисципліни; робить не хочеться, а їсти треба"; титар – ктитор, церковний староста тощо [5, 353]), пояснив значення слів та символів (схизмати – "неуніатів ляхи називали схизматами", свячений – гайдамацький ніж, треті півні… – сигнал, дамаха – шабля з дамаської сталі тощо [5, 353-356]), подав топографічні описи (Чорний шлях – "Чорний шлях виходив од Дніпра, між устями річок Сокорівки і Носачівки, і біг через степи запорозькі, через воєводства Київське, Подольське і Волинське – на Червону Русь до Львова. Чорним названий, що по йому татари ходили в Польщу і своїми табунами вибивали траву" [5, 355]), прокоментував народні традиції (український звичай прикрашати козацькі могили білими хустками) [3, 64].

Д.Наливайко пише про те, що історія України, її романтичні базові образи були введені в літературу українськими романтиками до Т.Шевченка й стали предметом їхніх поетичних медитацій. Одначе їхня концепція історії України була пройнята глибоким песимізмом, що його невідпорно навіювала безнадійна сучасність. Т.Шевченкові ж була притаманна палка протетична віра в незнищенність України та її відродження. У своїх творах він кардинально перекодовує деякі образи, наприклад, образ-символ "могили", засадничий у концептуалізації історичної долі України він наділяє діаметрально протилежним сенсом воскресіння славного минулого: "могила" стає "високою могилою", з якої "встане Україна". Власне, маємо справу з "магічним воскресінням" минулого силою поетичного слова, що було артикульовано поетом ще у вступі до "Гайдамаків" [6, 249-250]:

Степ чорніє, і могила
З вітром розмовляє.
Заспіваю, – розвернулась
Висока могила,
Аж до моря запорожці
Степ широкий крили [5, 88].

Про зв'язок поеми з фольклором свідчать також вставні пісні, які повністю побудовані на народнопісенних мотивах або становлять своєрідні варіації на теми народнопоетичної творчості. У них відбито погляди народу на історичну дійсність. Ці пісні відіграють і важливу композиційну роль, використовуючи їх для глибшого розкриття народного характеру, для вираження почуттів повсталих мас українського народу. Своїм змістом вони нерозривно пов'язані з головною ідеєю поеми. Більшість пісень у творі співвідноситься з постаттю кобзаря Волоха, пісенний репертуар якого нерозривний із діяльністю повсталих мас, наприклад: *"Ой волохи, волохи, / Вас осталося трохи", "Літа орел, літа сизий / Попід небесами"* тощо [5]. Поема "Гайдамаки" має дві сюжетні лінії – історико-героїчну та любовну, які тісно

переплітаються. Тож не дивно, що у творі присутня любовна пісня у виконанні Яреми *"У гаю, гаю / Вітру немає" [5, 100]. А от тексти "Ой гоп таки так! Кличе Гандзю козак…", "Заганяйте квочку в бочку", "Ой сип сирівець та криши опеньки", "Ой сип сирівець та криши петрушку", "Ой сип сирівець та накриши хріну"* тотожні з рядками весільних пісень. У народному дусі зображений у творі і місяць, який передвіщає лихо:

Із-за лісу, з-за туману,
Місяць випливає,
Червоніє круглолиций,
Горить, а не сяє,
Наче зна, що не треба
Людям його світу,
Що пожари Україну
Нагріють, освітять [5, 107].

Узагалі, культура будь-якої нації формується протягом дуже довгого часу: починаючи з прообразів етнічної міфології і закінчуючи поетичною творчістю. Національні образи світу, стереотипи поведінки, психічні реакції або оцінки певних подій чи осіб завжди є відображенням етнічної ментальності, тобто того, що можна назвати "духом народу". Згідно з думкою А.Швецової, "національний характер виступає як концепт, що виражає культурну індивідуальність певного народу, його історично сформовану особистість, в якій знаходить відображення життєвий світ цього народу і яка постає не лише у вигляді певного ансамблю психологічних рис, а передусім у вигляді усталеного комплексу культурних диспозицій та артикуляцій…" [7, 46]. Отже, національний характер найповніше відображається саме в культурі, в інтелекті нації. Територія кожного народу має свої природні особливості й певною мірою впливає на формування національного характеру. Багатство землі України сприяло закоханості в природу, ліризму, споглядання і спокою. А історичні чинники впливали на войовничість українського народу, оскільки ця багата країна завжди потребувала захисту від численних завойовників. Отже, як вважає Г.Лозко, витворився так званий "авантурничо-козацький" тип характеру [8].

У народній пам'яті та усній народній творчості запорожці, козаки завжди виступали як поборники волі, самовіддані захисники України. Перебування українців на межі боротьби, страждання, постійних нападів та загрози смерті, сформувало своєрідне ставлення до життя, так званий "лицарський стиль поведінки" [7, 159]. Вони по особливому ставилися до таких понять, як воля, честь, справедливість та хоробрість. Саме слово "козак" набуло національного забарвлення: в уявленні українського народу – це ідеал лицаря, своєрідний символ, оскільки саме в історії та долі козацтва найяскравіше виявилася історична місія нашого народу. Синонімами до лексеми козак у поемах Т. Шевченка є слова запорожці, панове-молодці ("Іван Підкова"), завзяті чубаті слав'яни, брати-запорожці ("Гамалія"), пани-брати, отамани товариші ("Тарасова ніч") тощо. Історичні постаті, козацькі ватажки, в поемах зображені лаконічно: Тарас Трясило порівнюється з орлом сизим ("Тарасова ніч"), Гамалія характеризується як "отаман завзятий" ("Гамалія"), а Іван Підкова зображений як отаман, який "веде, куди знає": "Походжає вздовж байдака, / Гасне люлька в роті; / Поглядає сюди-туди – / Де-де буть роботі? / Закрутивши чорні уси, / За ухо чуприну, / Підняв шапку – човни стали. / Нехай ворог гине!" ("Іван Підкова") [5, 83]. У поемі "Гайдамаки" Т.Шевченко також акцентує увагу на тому, що отаман – це "орел сизокрилий", який "люльку курить". Цікавим тут є образ Гонти, який убиває своїх дітей, бо вони католики: "не я вбиваю, а присяга". Для нього козацька честь та воля понад усе, а інтереси Батьківщини він ставить вище своїх батьківських почуттів, його саможертовність і відчайдушність просто вражають. Для більшості персонажів "Гайдамаків", як і взагалі історичних поем, найбільш характерним є презирство до смерті, юнацький запал та веселість у найнебезпечніші хвилини життя. Всі вони під кулями палять люльки, з насмішкою розмовляють з ворогом, незважаючи на можливу загибель. Джерело сили козаків Т.Шевченко вбачає у любові до рідної землі, у вірі в Бога й високій моралі. Козак майже ніколи не плаче ("Босфор зроду не чув козацького плачу"), але коли вже несила втримати сльози, то вони рясні й щирі. Козаки сильні духом, життєрадісні, а якщо журяться, то від того, що шляхтич "дуже звеселився" від безкарності. Козацтву притаманні безкорисливість, волелюбність і благородство. Все це говорить про те, що український національний характер є узагальненням багатьох рис запорозьких козаків, у цьому і виявляється майстерність поета.

Отже, у творчості раннього періоду Т.Шевченко оспівував героїчне минуле українського народу. На формування його історичних поглядів вплинула преромантична "Історія Русів". Та найголовніше, що образ історичного минулого ґрунтувався на народних уявленнях про Запорозьку січ і козацтво, як вони склалися в народних переказах, піснях і думах. Саме думи й історичні пісні давали натхнення історичній музі поета. Таким чином, Т.Шевченко творив картини життя давніх часів, ідучи за народною пам'яттю, хоча й користувався працями дворянської історіографії. Він створював те, що хотів бачити, а не те, що дійсно було. Знаючи історію України, поет розумів, що ніколи Україна не була ідеальною, але він вірив, що створюючи ідеальну картину минулого та закриваючи очі на деякі факти, він підштовхне людей до боротьби. З книжкових джерел про історичні події Т.Шевченко взяв дуже мало тому, що в них про ту чи іншу подію, що особливо цікавила поета, або зовсім нічого не розповідалося, або згадувалося дуже

коротко, тільки про окремі факти. Інколи ці факти не були прийнятними для поета. Це особливо стосується Гайдамаччини, про які в тогочасній історії були дуже обмежені та викривлені поняття. Тут Т.Шевченко повністю виходив із народної творчості, яка вплинула ій на висвітлення тих чи інших фактів, запозичених з інших джерел.

Творчий підхід до джерел народної поезії, використання кращих її зразків, трансформація і модифікація окремих її мотивів, виділення й посилення в них основного, визначального призвело до того, що поет у надзвичайно виразних картинах, які вражають своєю простотою, багатством фарб і глибиною думок, відобразив суттєві сторони історичного минулого свого народу, його героїзм, стійкість та волелюбність.

Т.Шевченко відтворює героїчне минуле нашого народу й різними стилістичними засобами мови. Не менш характерною особливістю поетичного стилю дум, як і народної творчості в цілому, є часте вживання синонімів. Подвійні синоніми багато разів зустрічаємо в творах Т.Шевченка: мед-горілку, плаче-ридає, потопає-пропадає, турки-яничари, козацтво-товариство, брати-запорожці тощо. Саме цю особливість стилю поетичної творчості народу глибоко сприйняв поет і вона стала складовою частиною його творчості, надавши мові більшої виразності.

Фольклорний матеріал не переобтяжує поетичні твори, а використовується лише тією мірою, яка робить його необхідним творчим компонентом, котрий допомагає розкрити задум поета.

ЛІТЕРАТУРА

1. Що значило козацтво для України? – Режим доступу: "http://www.litrasoch.ru/shho-znachilo-kozactvo-dlya"
2. Синиця І. Лексема козак: від історичного поняття до етнопсихологеми (на матеріалі наукових та художніх текстів XIX ст.) / Ірина Синиця // Культура слова. – 2004. – Вип. 64. – С. 57-62.
3. Арендаренко І. Взаємодія історії та фольклору в історичних поемах В.Скотта і Т.Шевченка / Ірина Арендаренко // Слово і час. – 2003. – № 3. – С. 62-66.
4. Комаринець Т. Шевченко і народна творчість / Теофіль Комаринець. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. – 232 с.
5. Шевченко Т. Твори / Тарас Григорович Шевченко: В 5 т. – Т. 1. – К.: Дніпро, 1978.– 373 с.
6. Наливайко Д. Компаративістика й історія літератури. Університетські лекції з теорії літератури і компаративістики / Дмитро Наливайко. – Харків: Наукове видавництво "АКТА", 2006. – 366 с.
7. Швецова А. Національний характер як феномен культури / Антоніна Вікторівна Швецова. – Сімферополь: Таврія, 1999. – 265 с.
8. Лозко Г. Національний характер українців / Галина Лозко. – Режим доступу: "http://etno.uaweb.org/lozko/r05.html"

УДК 821.161.2:82-311.6

РОМАН В.ШКЛЯРА "ЧОРНИЙ ВОРОН": ІСТОРИЧНА ТА ХУДОЖНЯ ПРАВДА

Стадніченко О.О., к. філол. н., доцент

Запорізький національний університет

Стаття присвячена дослідженню специфіки відображення національно-історичних реалій у романі В.Шкляра "Чорний Ворон" з точки зору відтворення історичної та художньої правди. Розглядаються особливості художнього осмислення малодосліджених подій української історії, роль документальних матеріалів у художньому тексті.

Ключові слова: художній час, художній простір, історична правда, художня правда, історична достовірність, художній вимисел.

Стадниченко О.А. РОМАН В.ШКЛЯРА "ЧОРНЫЙ ВОРОН": ИСТОРИЧЕСКАЯ И ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ПРАВДА / Запорожский национальный университет, Украина.

Статья посвящена исследованию специфики отражения национально-исторических реалий в романе В.Шкляра "Чорный Ворон" с точки зрения воссоздания исторической и художественной правды.